

ՆԱՄԱԿՆԵՐ ԴԱՍՏԻԱՐԱԿՈՒԹԵԱՆ ՄԱՍԻՆ

Ե.

Ազատ դատախազութեան մասին

Սիրելի Սուրեն,

Ներքի՞ որ քո վերջին նամակներին իր ժամանակին չեմ պատասխանել:

Մէկէն ի մէկ քո հարցերին չեմ կարող պատասխանել, այլ խոստանում եմ հետզհետէ գրել քեզ և ուժերս ներածի չափ բացատրել ու պարզաբանել քեզ զբաղեցնող խնդիրները:

Քո նամակներից մէկում դու խորհուրդ ես հացնում, թէ ինչպէս վարուես: որ աշակերտներդ ինքնուրոյնութեան ընտելանան և երբ դպրոցից դուրս դան, կարողանան անկախ մտածողներ լինել և աւելացնում ես, որ կարդալով Վենացիի աշխատութիւնը «Ի՞նչպէս օտելո՞ծել ազատ ուսումնաբան» և «Մանկան ազատութիւնը» վերնագրով գիրքը, խիստ հաւանել ես և մտածում ես դպրոցիդ մէջ գործադրել:

Հէնց այդ մասին էլ ես կգրեմ քեզ իբրեւ հրատապ խնդիրներից մէկը, որ զբաղեցնումէ ոչ միայն քեզ, այլ ընդարձակ ծաւալ է ստացել Ռուսաստանի մանկավարժների չրջանում:

Ազատ դատախազութեան սկզբունքը նոր չէ. նա սկիզբ է առել 18-րդ դարու երկրորդ կիսից, երբ հրատարակուեց ժ. ժ. Բուսսօի էմիլը, որ ապա Պետալոցցիին առիթ ստուց յնդաշրջումն առաջ բերել մինչ այն գոյութիւն ունեցող ուսուցման եղանակի մէջ:

Արեւմտեան եւրոպայում մանկավարժական աշխարհում մեծ փոփոխութիւններ տեղի ունեցան և հայեացքների տարբեր ուղղութիւններ առաջ եկան հոգեբանական գիտութիւնների զարգացման շնորհիւ: Այս ուղղութիւններից մէկն էր նաեւ մանկանը երբէք չկաշկանդել որ և է կանոններով և հարկադրական միջոցներով, այլ ազատ թողնել իր կամքին աճելու և զօրանալու: Դատախազական ուսուցչի պարտականութիւնն է ուսուցանել այն չափով, որ չափով որ մանուկը կկամենայ սովորել և այնքան ժամանակ, որքան ժամանակ նա կկամենայ լսել:

Ազատ դատախազութեան զաղափարը Ռուսաստանում առաջին անգամ գործադրուեց 60-ական թուականներում իբրեւ փորձ Կոստ Տօլստոյի ձեռքով իր «Ясная поляна» կալուածում: Երկար ժամանակ դա եղակի դէպք էր ամբողջ Ռուսաստանում, բայց

վերջին մի քանի տարում կարծես ծաւալ է ստանում և այլ տեղերում, ու շատ բնական է, որ այդ գաղափարներով հետաքրքրուեն և մեր ուսուցիչները, թէև դու առաջինն ես, որ քո կարգացած գրքերի ազդեցութեան տակ կամենում ես փորձ անել, բայց հաւատում եմ, որ ուրիշներն էլ կարող են նոյն գաղափարի կողմնակից լինել և աչքի առաջ ունենալով, որ մենք առհասարակ սիրում ենք նորութիւններ, աշխարհ դարմացնելու համար, որ այն, ինչ որ քաղաքակիրթ երկրներում դանդաղութեամբ, դուշութեամբ է ընդունւում մենք իսկոյն, առանց երկար ու բարակ մտածելու ուզում ենք գործադրել և չկամենալով որ քո անփորձութեամբ չաւր հետամուտ լինելու անհոգ միջակն էլ ձեռիցդ բաց թողնես, ես մի քիչ երկար կանգ կառնեմ ազատ դաստիարակութեան այն թերութիւնների վրա, որ դու Վենացիի գրքերում չես հանդիպել:

Արդ, ինչու՞մն են կայանում ազատ դաստիարակութեան գաղափարի հիմունքները:

Բոլոր ազատ դաստիարակութեան կողմնակիցները Բուսսոնից սկսած պնդում են, որ մանուկը ծնւում է դրական հակումներով, նրանք ասում են. «Առողջ մանուկը ծնւում է կատարելապէս բաւականութիւն տալով այն պահանջներին, որ կայ ճշմարտի, գեղեցկի և բարւոյ վերաբերեալ ներդաշնակութեան մէջ: Ուսուցանել և դաստիարակել երեխային անկարելի է և ի դուր է, այն պարզ պատճառով, որ մանուկը մօտ կանգնած լինելով չափահասին, ստաներդաշնակութեան, ճշմարտութեան, գեղեցկի և բարւոյ գաղափարին բարձրացնել է կամենում երեխային իր փառքի համար: Այս իդէալի գիտակցութիւնը նրա մէջ աւելի զօրեղ է, քան մեծերի մէջ: Մանուկը ունի մութ, բայց ուղիղ պատկերացում այս կեանքի նպատակի մասին, որ նա տեսնում է այն բաղդաւորութեան մէջ, որ մարդկանց հետ սիրալիր յարաբերութիւն ունելով կարող է հասնել»:

Թէ մանուկները ծնւում են դրական հակումներով, այդ մասին, դեռ երրորդ դարու սկզբներում ասել է Տերտուլեանը. «Մարդու հոգին ի բնէ քրիստոնեայ է», այսինքն մարդասիրական է, հասկան են դարձնում սովորաբար դաստիարակութեան սխալ ուղղութիւնն ու հասարակութիւնն, որ յազեցած է նեղ հասկանութեամբ:

Եթէ ճիշտ է, որ երեխաները կատարեալ են ծնւում, եթէ ընդունենք, որ երեխաները վատ հակումներն ու երեոյթները իւրացնում են միմիայն մեծերի և միջավայրի ազդեցութեան տակ, եթէ մեծերը չեն կարող դաստիարակել երեխային, որը իր բարոյական յատկութիւններով շատ բարձր է կանգնած նրանցից, ապա բնական հետեւողութիւն կլինի ասել, թողէք երեխաներին անկախ

զարգանալ և մի փչացրէք նրանց ձեր միջամտութեամբ, թող նրանք սովորեն այն և այնպէս, ինչպէս իրանք կկամենան, թող նրանք իրար հետ եօլայ գնան, ինչպէս կարող են, թող նրանք ամեն տեսակ կարգեր մտցնեն, ինչ որ հարկաւոր կհամարեն: Դաստիարակի գործը միայն այն է, որ հնարաւորութիւն տայ երեխաներին աշխատել և պատասխանել մանուկների հարցերին, ինչոր սրանք կբարեհաճեն հարցնել:

Այսպէս են ասում ազատ դաստիարակութեան կողմնակիցները, զրանց թւում և վեհացելը, որի դրքերը քեզ չատ գիւր են եկել:

Ուրեմն եթէ այս բոլորն այսպէս է, ապա դաստիարակութեան և ուսուցման ժամանակ չպիտի լինի որ և է հարկազրանք, պատիժ, որոշ կարգեր և պահանջներ և որպէս զի երեխաները մանկավարժների ցանցի մէջ չընկնեն, որ կկամենայ նրանց տանել իր ցանկալի ճանապարհով, չպէտքէ գոյութիւն ունենայ ապագայ դպրոցում, ինչպէս վեհացելն է ասում «Ազատ երեխայի տան մէջ, չպէտքէ տեղի ունենայ նախապէս սահմանած որեւէ ծրագիր կամ ուսումնարանական դրողմունքների սահմաններ, չպէտքէ լինեն նախապէս նշանակուած դասարաններ, և ոչ իսկ առաջուց հրաւիրուած ուսուցչական խումբ և ճշմարիտ, իսկական, իրապէս ազատ դպրոցը պէտքէ այդպէս լինի. լինի դպրոց առանց ծրագրի, առանց դասարանների և առանց ուսուցիչների» 1)

Ահա այն սկզբունքները, որ քարոզում են, «ազատ դաստիարակութեան» կողմնակիցները և որը դու կամենում ես քո դպրոցում գործադրել:

Ես այժմ կաշխատեմ այդ սկզբունքները քննադատել և պարզել այն գաղափարը, թէ այդ սկզբունքներից որը, ինչ պայմաններում կարելի է գործադրել և ինչու, ինչ բաներ իբրեւ ուսուպիական դաղափարներ անհնարին է գործադրել մեր կեանքի մէջ, հետեաբար և պիտի դուրս նետել դաստիարակչական շրջանից: Այլապէս, սիրելիս, առանց այն էլ մեր անկերպարան դպրոցների մէջ աւելացրած կը լինենք միայն քառորդ, առանց օգտակար հետեանքի հասնելու, որը քո բուն ցանկութիւնն է:

Ամենից առաջ պէտք է այս հարցին պատասխանել, թէ յիշաւի երեխաները ծնւում են զրական հակումներով իբրեւ կատարեալ արարածներ, որոնց մենք մեր միջամտութեամբ կարող ենք միայն փչացնել: Ես Տերտուլեանի դաղափարակիցների չատ գըրուածներն եմ կարգացել, հետամուտ եմ եղել գտնելու նրանց գրուածներում այն փաստերը, որոնք ինձ համոզէին, որ երեխա-

1) Վեհացել «Ինչպէս ստեղծել ազատ դպրոց» եր. 7.

ները կատարեալ են ծնունդ, բայց այդպիսի փաստերի փոխարին հանդիպել եմ իսկ խօսքերի ներանք հաւատում են, որ նորածնի անդիտակից գանգի մէջ չի կարող յանցանքներ և բացասական յատկութիւններ լինել և ծանօթ լինելով չըջատատող միջավայրի ապականութիւններին, բնական հետեղականութեամբ ասում են. մենք մեծերս ենք պատուաստում երեխաների մէջ մեր բացասական յատկութիւնները: Չժխտելով մեր մեծերիս ահագին ազդեցութիւնն մանկան վրայ տեսնենք, որքան իրաւացի է մանկան կատարեալ ծնուիլը:

Դրա համար պէտք է լսենք նրանց, որոնք երեխաների հետ գործ են ունեցել և միջոց են ունեցել դիտելու նրանց բոլոր արարքները:

Ամեն մէկը, ով երկար ժամանակ խնամել է երեխաներին, ով օրերով երեխաների հետ է անցկացրել իր ժամանակը, նոյն իսկ սիրազեղ հարազատ մայրը կասի, որ երեխայի մէջ զրական հակումների հետ միասին քիչ չեն և բացասական յատկութիւններ: Երբեմն երեխան իր արարքներով յիշեցնում է վայրի գազանի ձագին:

Ամեն մի ընտանիքի աէր և ընտանիքում մեծացած անձն գիտէ, որ երեխան առաջին տարիներում ճանաչում է միայն իրան, իր պահանջներն ու ցանկութիւնները: Բացի իր «Եսից» նա ուրիշ բան չգիտէ: Երեխայի ետականութեան պէս ետականութիւն չափահասների մէջ շատ հազուադէպ է:

Հարցրէք փոքրիկ երեխաների խնամածուներից և նրանք կասեն ձեզ, որ «Ես կամենում եմ»-ը երեխայի ամենամեծ հիմքն է. երբ խօսքը իր շահերին է վերաբերում, իսկ չնչին է, երբ ուրիշի շահին է վերաբերում: Նոյնպէս երեխաների մէջ մենք հանդիպում ենք այլ բացասական յատկութիւնների—խաբեքայութեան, կոպտութեան, բարկացկոտութեան ևն:

Տես՝ թէ երեխաները ինչ մեծ բաւականութեամբ տանջում են կենդանիներին և իրանցից թոյլ եղբայրներին ու քոյրերին:

Տես, թէ ինչ ախորժակով ամենափոքրիկ երեխաներն անգամ ընթացք են տալիս իրանց բռունցքին, ոտերին, ատամներին ամենափոքրիկ ընդդիմութեան ժամանակ:

Մեր դիտողութիւնները բաւական չհամարելով տեսնենք ինչ են ասում հոգեբանները այդ առթիւ:

Սեօլլին իր անձնական դիտողութիւնների, մայրերի ցուցումների և զրական ժողովածուների հիման վրայ եղբայրացնում է, որ մանկան բնաւորութեան մէջ կան բացասական դեբր. նա ասում է. «Մարդկային կեանքի առաջին տարիների հետ ամենաթոյլ ծանօթութիւնն անգամ մեղ ցոյց է տալիս, որ փոքրիկ երեխաները

շատ նմանութիւն ունեն ստորին կենդանիներին հետ։ Նրանց բնորոշ ցանկութիւնն ու ձգտումն կենդրոնացած է իրանց «կտի» և նրան գոհացումն տալու վրա։

«Օրինակ ինչ աւելի ակնյայտնի հակումն արտայայտում է երկխայի մէջ, քան այն, որ նա անսահման ազատ է և վերին աստիճանի ցանկանում է իւրացնել և օգտուել այն բոլորից, որ գտնւում է իր առաջ և չի ցանկանում, որ ուրիշն էլ օգտուի նոյն առարկայից»։

«Մեր հետախուզութիւնները մեզ բերում են այն անհրաժեշտ համոզման, ասում է Սեօլլին, որ կոպտութեան և կեղծիքի վերաբերութեամբ, երեխաները շատ հեռու են բարոյական կատարելութիւնից։ Մենք զիտել ենք, որ նրանց մէջ կան հակումներ, որ եթէ չհանդիպեն ընդդիմութեան կամ ուրիշները եթէ յետ չկանգնեցնեն, կարող են զարգանալ և դառնալ իսկական կոպտութիւն և կեղծիք»¹։

Ազատ դաստիարակութեան քարոյիչները չկարողանալով հերքել այս փաստերը, պնդում են, որ այս բացասական յատկութիւնները մանուկների մէջ բնածին չեն, այլ մեծերի օրինակի, չրջապատող կեանքի արդիւնք։

Բայց բանն այն է, որ վերոյիշեալ բացասական յատկութիւնները մանկան մէջ երևում են հէնց ծնուած օրից և այն չրջանում, երբ չրջապատող միջավայրը նրա վրա ազդեցութիւն անել չի կարող։ Ահա քեզ օրինակ մի տարեկան երեխայ, որը տեսել է միայն փաղաքշանք ու սէր, բայց կատաղութեամբ խփում է իր մօրը, դուռում, լալիս միայն նրա համար, որ մայրը գուրգուրում է իր միւս փոքրեկին։ Մի ուրիշ ընտանիքում երեք տարեկան երեխան խփում է իր քրոջ խաղալիքները և ուշադրութիւն չի դարձնում նրա լացուկոծին։ Տամսական երեխան, որ դեռ ժամանակ չի ունեցել չրջապատողների հսականութիւնը իւրացնել, տիրաբար պահանջում է այն ամենը, ինչ որ տեսնում է, և բերանն է տանում՝ ինչ որ ձեռքն է ընկնում։ Եւ այդպէս անում են ու պահանջում ոչ թէ հասարակ ընտանիքի կամ անկիրթ ծնողների զաւակները, այլ և բարձր չրջանի և ինտելլիգէնտ ընտանիքի զաւակները։

Դրական և բացասական տարբեր յատկութիւնների արտայայտութիւնը երևում է ամեն մի ընտանիքում և այդ պատճառով մանկան հսականութիւնը պէտք է համարել բնածին. եթէ այդպէս չլինէր, այն ժամանակ նոբածինները պիտի անրիժ ու անարատ լինէին յանցանքի սաղմերից և հսականութիւնը երեան պիտի դար

1) Սեօլլի, Տեսութիւն մանկան հոգեբանութեան. եր. 298-99.

ապագայում հասակի հետ մեծանալով, Մինչդեռ մենք նկատում ենք զրա հակառակը:

Դու անշուշտ յիշում ես իմ քեզ դրած առաջին նամակը, ուր ես գրել էի եսականութեան մասին և բացատրել՝ թէ մարդիկ ինչ ճանապարհով հասել են զու պարտական ես՝ դադարաբեր թելադրող բարոյականին: Որպէս զի կրկնութիւն արած չլինեմ, խորհուրդ եմ տալիս կրկին աչքի անցկացնես առաջին նամակս¹⁾: Ճիշտ նոյն երևոյթն է նկատուում և մանկան մէջ՝ նախ երեխան միայն իր ետի գիտակցութիւնն ունի, ինչպէս որ էր նախնական մարդը, յետոյ միայն նա սկսում է գիտակցել և ուրիշի ետի հակացողութիւնն ունենալ, թէ և իր «ետի» գիտակցութիւնն այնքան զօրեղ է, որ ուրիշների մէջ նա ընդունում է միայն իր «ետին» բաւականութիւն տուող անհատներ: Միայն հետզհետէ, երբ իր ցանկութիւնները ընդհարում են ուրիշի ցանկութիւնների հետ — ծնողների, եղբայրների, քոյրերի, այն ժամանակ միայն նրա մէջ զարգանում է գիտակցութիւն, որ իրանից դուրս կան ուրիշների ցանկութիւններ և շահեր: Սակայն մինչև երեխան փորձով կհամոզուի, որ ուրիշների շահն ու ցանկութիւններն էլ հաշուի պիտի առնել, երկար ժամանակ է հարկաւոր: Անշուշտ այս բանում մեծապէս օգնում են նրան իր մեծ եղբայրներն ու քոյրերը:

Սիրոյ, համակրութեան իսկական զգացմունքը, իր շահերից հրաժարուելու պատրաստակամութիւնը յօգուտ ուրիշի երեան են գալիս մանկան մէջ յետոյ իբրև հետևանք համակցութեան, խաղերի, պաշտպանուելու կարիքի, իր մտքերն ու տպաւորութիւնները ուրիշների հետ բաժանելու ելն:

Եւ եթէ մենք դիտելու լինենք միջակ ընտանիքի պատկանող պատանիներին և մանկահասակներին, մենք առաջինների մէջ աւելի ակտիւստական ձգտումներ, համեմատաբար աւելի անձնութեան, աւելի քիչ նախամարդկային բիրտ հակումներ կգտնենք, քան երկրորդների մէջ:

Ազատ դատարարականութեան կողմնակիցները չափազանց բացասական վերաբերուելով դէպի իրական կեանքը, դէպի այն միջավայրը, ուր աճում, զօրանում է մանուկը և միևնոյն ժամանակ բացարձակ կատարելութիւն համարելով մանկան, պիտի ընդունէին գոնէ մանկան մէջ մի խոշոր թերութիւն, այն՝ որ նա չափազանց դիւրագգաց է վատը իւրացնելու. այլապէս անհասկանալի կլինէր, թէ ինչպէս երեխան դեռ օրօրոցից դուրս չեկած բացարձակ եսական է, դեռ հազիւ սովորել է թոթովել, արտայայտում է խանդութիւն, բռնակալական ձգտում:

2) Տես Արարատ 1909 թ. Ապրիլ եր. 564-75.

Ասկայն իրողութիւնն այն է, ինչպէս և Սեօլիին է ասում, որ այդ բացասական յատկութիւնները մանկան մէջ բնածին են:

Մի ուրիշ հանգամանք, եթէ մեծերի մեղքն է, որ կատարելութեամբ ծնուած մանուկներին փշացնում են իրանց վատ օրինակներով, ինչու ուրեմն չպիտի իրաւունք համարենք ասելու, որ երեխաների գրական կողմերի զարգացումն էլ լինում է շնորհիւ մեծերի ազդեցութեան: Հօ չի կարելի այնքան անտրամաբան լինել, որ ամեն մի պակասութեան համար մատնանշենք մեծերի վատ ազդեցութիւնը, իսկ գրական յատկութիւնների համար ասենք, ահա, տեսէք, երեխան ի բնէ մեղնից բարձր է կանգնած:

Եթէ երեխայի մէջ կան գրական յատկութիւններ, պիտի ընդունենք, որ նրանք ազատ չեն և բացասական յատկութիւններից. թէև երկուսն էլ սաղմային գրութեան մէջ և մանկան մէջ երեան եկած այդ պակասութիւնները մեղ չպէտք է բերեն այն հզրակացութեան, թէ երեխան յանցանքների մի բնակարան է, որին պիտի աճապարենք ազատել: Աճապարանքը չի օգնիլ. ամեն ինչ իր ժամանակն ունի, ժամանակի ընթացքում բարեյաջող պայմաններում փոքրիկ կատաղի հասկանի մէջ կզարթնի մարդասիրական զգացմունք և փոքրիկ գաժան դահճի մէջ՝ սիրոյ զգացմունք:

Իբրև հետևողութիւն վերոյիշեալ առածներիս առաջ եմ բերում Սեօլիի խօսքերը. «Մի քանի աստուածաբաններ և այլ գիտնականներ պատկերացնում են երեխայի բարոյականութիւնը շատ մոայլ գոյներով... Միւս կողմից Բուսսօն և նրա հետևողները երեխաներին դարձրել են բարոյական անարատութիւն... Երեխաների բարոյական գրութեան մասին հակասութիւններն ու նրա գնահատութիւնը արդիւնք է նախապաշարմունքիւ Աստուածաբանից, որ պաշտպանում է բնածին ապականութիւնը և ամուրիից, որ երեխաներին ճանաչում է միայն իբրև տանջողներ, կարելի է սպասել, որ նրանք մանկութիւնը կնկարագրեն մութ գոյներով: Միւս կողմից, բանաստեղծը, գրաւուած մանկութեան գրաւչութեամբ, հեշտութեամբ կարող է իղէալացնել նրա բարոյական կողմերը:

«Այդպիսի փորձերի ժամանակ մանկան բարոյական գնահատութիւնը մեղ կտանի սխալ հայեցակէտիւ երեխան բնականօրէն ընդունակ է գառնալ բարոյական կամ անբարոյական, բայց նա դեռ բարոյական արարած չէ և փորձել բռնի նրան դասել լաւ կամ վատ, մաքուր կամ փշաքած շարքում, կլինի որոշ չափով հասկանալի»¹⁾:

Երեխան իր մէջ կրում է մարդկային արժանիքների և պա-

1) Սեօլի. Տեսութիւն մանկան հոգեբանութեան, եր. 257-58.

Պատուութիւնների սաղմը: Դաստիարակի դործն է օգնել հնարաւորութեան չափով մի քանի յատկութիւններին փարթամ զարգացումն, միւսների նոր ձեւաւորումն, երրորդների չեղօքացումն:

Բայց յաջողութեան հասնելու համար խիստ չրջահայեաց պիտի լինել. մանուկներին իդէալացնելը կարող է մեզ միմիայն խանգարել դաստիարակութեան ուղիղ ճանապարհը գտնելու:

Սիրել մանկան նրա բոլոր պակասութիւններով հանդերձ, աշխատել նրան օգտակար լինել, պարտաւոր է ամեն մի դաստիարակ:

Ազատ դաստիարակութեան կողմնակիցները մէկ ծայրայեղութիւնից բնկնում են միւս ծայրայեղութեան մէջ. միջնադարեան մանկավարժները համարելով մանկանը փչացած բնաւորութիւն, իրանց տեսակի միջոցներ էին ձեռք առնում դաստիարակութեան համար. ներկայումս նորագոյն գաղափարի քարոզիչները իդէալացնելով մանկան, ձեռքից վար են դնում վերջին երկու դարում խնամքով մշակուած դաստիարակչական գէնքերը և կասկածում են դրանց օգտակարութեան վրա:

Արդ, սիրելիս, այսքանից դու կմակարերես, որ դեռ վաղածամ է գործադրել Վենտցելի առաջարկած եղանակը քո դպրոցում:

Յաջորդ անգամ ևս կդրեմ ժամանակակից դաստիարակութեան մասին:

Քո նախկին ուսուցիչ.

Յգրութիւն.

Զնն Յունուարի

Ե Ր Կ Ո Ւ Ե Ղ Բ Ա Յ Ր

Դպրոցական Կեանքից (2. Էսէյբախ)

(Вѣстникъ Воспитанія № 8)

II

Կենդեւոյորժը ղերադարձաւ իր փոքր, երիտասարդական ամուրիի բնակարանը, որ բաղկացած էր երկու սենեակից: Ճաշակով տապակած միսը, հետն էլ թունդ սուրճը նորան այնքան թարմացրին, որ նա զգալով իրան կազդուութեամբ, ղերին աստիճանի գոհ, նստաւ դաշնամուրի առաջ և սկսեց նուագել «Մենդելսոնի» մարշը: